

Володимир Кравець

Гендер у педагогічній парадигмі вузівської системи: виклики та відповіді

У статті проаналізовані шляхи формування гендерної чутливості у майбутніх педагогів через розробку та впровадження у навчальний процес вищої школи спецкурсів «Гендерна педагогіка» та «Історія гендерної педагогіки», показані перспективи діяльності кафедри гендерної освіти.

The article contains the information concerning the ways of gender sensitivity formation of the future teachers through the development the and implementation of optional courses "Gender Pedagogy" and "The History of Gender Pedagogy" in the educational process of higher school. The perspectives of the development Department of Gender Education are illustrated.

У XXI столітті процес утвердження й забезпечення рівноправності в незалежній Україні має національні та європейські особливості, оскільки в умовах глобалізації процеси рівноправності між жінкою та чоловіком дедалі зазнають європейських і світових впливів. Це, насамперед, вплив міжнародного жіночого руху, світової інтеграції людства в усіх сферах життя, його інтелектуалізації і гуманізації. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження проблеми і становлення суспільства гендерної рівності, що передбачає реформування системи вищої освіти і професійної підготовки, зокрема набуття майбутніми педагогами гендерних знань, умінь та навичок, розширення їх гендерного світогляду згідно стратегічних напрямків Болонської декларації та державної гендерної політики (Закон України „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” (5. 09. 2005), наказ МОН України „Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту” (№ 839 від 10. 09. 2009).

Боротьба за соціальну рівність на початку XXI ст. полягає, окрім іншого, в тому, щоб можливості людини якомога менше визначалися фактором статі. Коли на законодавчому рівні ця проблема була вирішена, виявилось, що фактична нерівність за ознакою статі, проте, збереглась у всіх сферах життя. Як зазначає Ірина Грабовська, «сучасний поворот до гендерної світоглядної парадигми, який розпочався в українській соціогуманітаристиці, ознаменував і на вітчизняних теренах кінець епохи ніцшеанських визначень людини-напівбога та відмирання ідеї андрогінності як основи філософської рефлексії. Все частіше

підґрунтям рефлексивних пошуків стає визнання існування різних людських досвідів як суспільно значущих» [4, с. 44].

Гендерні дослідження привели до розуміння того, що проблема нерівності набагато глибша, ніж це уявлялось; що вона впирається у відтворення нерівності можливостей. Була переосмислена роль культури, популярних стереотипів, упередженості науки у формуванні уявлень про жіноче й чоловіче, про мужність і жіночність та їх роль у творенні бар'єрів перед жінками й чоловіками. Гендерні дослідження вивчають динаміку змін чоловічих і жіночих ролей у суспільстві й культурі, розробляють перспективну стратегію досягнення фактичної рівності можливостей жінок і чоловіків.

Потужним засобом, за допомогою якого суспільство відтворює гендер і соціальні стосунки, є система освіти. Аналіз педагогічної літератури зі статевого виховання свідчить, що вітчизняна школа ніколи не була «безстатевою», як часто говорили. Навпаки, школа через навчально-виховний процес і педагогічну взаємодію активно реалізувала статоворольову парадигму гендерної соціалізації учнів. Саме школі, на думку багатьох феміністських дослідниць, належить заслуга проведення ідей про природну рольову обмеженість жінок, формування комплексів професійної неповноцінності і соціальної депривації дівчат. Підвищення освітнього рівня, розширення наукових знань населення як дорослого, так і дитячого – необхідна умова зрушень у розвитку гендерної свідомості чоловіків та жінок.

В умовах гендерної педагогічної парадигми постало завдання нового прочитання та реконструкції минулого у стосунках статей, аналізу історії розвитку гендерних, шлюбно-сімейних та сексуальних стосунків і, найголовніше, представлення педагогічної сторони цієї проблематики, а саме, розвитку інфраструктури гендерних студій у вищій школі. Щодня збільшується кількість учених, які сприймають парадигму гендерного підходу в педагогіці. Привабливим для них є те, що гендерний підхід орієнтований на формування і створення рівних, незалежних від статевої ознаки можливостей самореалізації людини в різних сферах життєдіяльності, у виконанні статоворольових функцій чоловіка і жінки, подружніх партнерів, батька і матері,

сексуальних партнерів. Однак ґендер у педагогіці поки що сприймається як наукова екзотика. А відсутність повноцінного ґендерного виховання і просвіти призводить до відхилень у формуванні особистості, ґендерної неадекватності, нещасних шлюбів, а іноді й до серйозних психічних дисфункцій. Починаючи з дитячого садка і до аспірантури, всі стосунки в навчально-виховних закладах відтворюють закладені в культурі уявлення про жінок, як підлеглих, залежних, таких, що не прагнуть до досягнень, а про чоловіків як домінуючих, незалежних і «успішних». Цей процес не є явною чи навмисною метою освіти і небагато хто з учителів усвідомлює, що він відбувається. Справа в тому, що окрім явно вираженого навчального плану, існує так званий *прихований навчальний план*, який зміцнює сексистські установки. Прихований навчальний план – це, по-перше, організація самого закладу, ґендерні стосунки на роботі, ґендерна стратифікація учительської професії. По-друге, сюди відноситься зміст предметів, а по-третє, стиль викладання. Ці три виміри невидимого навчального плану не просто відображають ґендерні стереотипи, але й підтримують ґендерну нерівність, віддаючи перевагу чоловічому і домінантному й недооцінюючи жіноче і нетипове. Важливими засобами формування ґендерної взаємодії є організація спільної діяльності вихованців різної статі і збагачення досвіду міжстатевого виховання (спільні трудові справи, заняття мистецтвом і спортом, громадська діяльність, робота в гуртках, клубах і секціях, турпоходи, екскурсії і культпоходи, військово-спортивні ігри, організація дозвілля, вечорів, танців, пошукова робота, організація взаємодопомоги, проведення різноманітних тренінгів тощо.

Сьогодні виділяють ряд напрямків роботи з дітьми з доповнення й розширення можливостей їх соціалізації, альтернативні суто ґендерному підходу: доповнення зон самореалізації дітей (наприклад, заохочення дівчат до занять спортом, а хлопчиків – до самообслуговування); організація досвіду рівноправного співробітництва хлопчиків і дівчаток у спільній діяльності; зняття традиційних культурних заборон на емоційне самовираження хлопчиків, заохочення їх до вираження почуттів; створення з дівчатками досвіду самозаохочення й підвищення самооцінки (наприклад, технологія щоденника з фіксуванням успіхів); створення умов для тренування міжстатевої чутливості (наприклад, через театралізацію, обмін ролями); залучення обох батьків (а не лише матерів) до виховання дітей. Таким чином,

ґендерний підхід у педагогіці й освіті – це індивідуальний підхід до прояву дитиною своєї ідентичності. Цей підхід дає людині більшу свободу вибору і самореалізації, допомагає бути достатньо гнучкою і вміти використовувати різні можливості поведінки.

Тернопільський національний педагогічний університет має багаторічний досвід з впровадження ґендерної проблематики у вищу школу, розробки та апробації ґендерно-орієнтованих навчальних курсів «ґендерна педагогіка», «Історія ґендерної педагогіки», «ґендерна психологія», «Психологія сімейного життя», «Дошлюбна підготовка учнівської молоді» тощо для студентів різних спеціальностей.

Спільна діяльність з АПН України науково-дослідного Центру з ґендерних проблем молоді дала можливість визначити шляхи впровадження системного підходу до проблеми ґендерної соціалізації молоді, інтегрування принципів ґендерної рівності у психолого-педагогічні дисципліни вищої школи. Зокрема, у нашому активі - реалізація 4 держбюджетних тем: "Психолого-педагогічні основи підготовки майбутніх педагогів до статевого виховання дітей та юнацтва як передумови формування особистості сім'янина" (2001 - 2003); «ґендерна соціалізація дитини» (2003 - 2005), «ґендерна освіта та виховання: перспективи розвитку» (2006 - 2008) та «ґендерні компетенції у освітньо-професійному зростанні студентської молоді» (2009 - 2011), низка міжнародних грантів. Проблеми соціостатевої стратифікації в історичній ретроспективі та ґендерної етнокультури українців були розкриті також в інтегрованому навчальному курсі «ґендерна психологія та педагогіка» (розроблена програма у співавторстві з Т. В. Говорун та О. М. Кікінежді, стала переможцем Всеукраїнського конкурсу навчальних програм з ґендерної проблематики 2004 року (наказ МОН України № 428 від 28. 05. 2004 р.) [3].

Проведено ряд міжнародних та науково-практичних конференцій з ґендерної проблематики, IX Всеукраїнські педагогічні читання "Василь Сухомлинський і сучасність: Батьківська педагогіка", секція "ґендерні аспекти родинного виховання". Університет уже п'ять років поспіль є базовою організацією проведення Всеукраїнського конкурсу робіт студентів і молодих вчених з напрямку «ґендерні дослідження» [2]. Проводяться крос-культурні дослідження з вивчення проблем ґендерного виховання у Німеччині, підготовки молоді до сімейного життя та усвідомленого батьківства у США, Великобританії та Польщі. Співробітники

Центру сьогодні беруть активну участь у Програмі рівних можливостей та прав жінок в Україні (спільний проект ЄС, Шведського агентства з питань міжнародної співпраці та розвитку (Sida) та Програми розвитку ООН).

Гендерна педагогіка – це сукупність підходів, спрямованих на те, щоб допомогти дітям різної статі відчувати себе комфортно, успішно підготуватись до статево-рольової поведінки в сім'ї та суспільстві, це вивчення і конструювання основних аспектів гендерної та сексуальної соціалізації [5]. Як показує наш досвід викладання у стінах вузу курсу з гендерної історії, введення спеціальної історичної дисципліни сприяє вивченню студентами історичної ретроспективи гендерних відносин [6; 7]. Курс включає в себе історію жінок, історію чоловіків, історію їх взаємин, проблему соціального конструювання статі і, головне, взаємозв'язок і вплив вищевказаних процесів на загальну картину історичного розвитку людства. При цьому гендерна історія полягає не в простому описі чоловіків і жінок та їх основних характеристик, а в систематичному виявленні їх взаємозв'язку через постійне порівняння в рамках різних історичних ситуацій. Становлення і буття людини, яка завжди чоловік чи жінка, неможливі поза суспільством. Суспільство в усі часи, так чи інакше, спрямовувало формування особистості чоловіків і жінок у певне русло. Осмислення цих процесів в історичній ретроспективі важливе для розуміння сучасних і перспективних проблем гендерного виховання.

Історія статей та їх взаємодії на різних етапах розвитку суспільства, проблема соціально-педагогічного конструювання статі, взаємозв'язок і вплив вищевказаних процесів на загальну картину історичного розвитку людства – все це є соціальним тлом становлення гендерної педагогіки. Звичаї у сфері гендерної соціалізації дітей, підлітків, що існували в ту чи іншу історичну епоху, розрізнялись у різних країнах, у різних верствах суспільства чи релігійних групах. Властиві кожній культурі стереотипи маскуліності і фемінінності впливали на статево-ролеве виховання, формування статевої ролі/ідентичності. Відмінності у характері соціалізації хлопчиків і дівчаток були суттєвими. Пізнання історії гендерної педагогіки дає змогу виділити як найзагальніші, так і особливі риси кожної епохи, що стає джерелом роздумів про взаємодію статей, шлюбно-сімейні стосунки, сенс та мету сексу, уявити педагогічну складову цієї проблематики. Головна мета історії гендерної педагогіки – показати, як

люди різної статі взаємодіяли між собою, як впливали на своїх дітей, формуючи їх гендерну ідентичність, реконструювати гендерне минуле шляхом планомірного поєднання характерних для кожної епохи фактів. Серед завдань курсу з історії гендерної педагогіки слід відзначити: показ історичної зумовленості гендерних стереотипів; реконструювання традиційних культурних обмежень розвитку потенціалу особистості залежно від статі; вивчення соціально-історичних причин дискримінації за статевою ознакою в різних культурах; аналіз змісту та основних етапів становлення гендерної ідентичності індивідів обох статей у різних історичних епохах; показ історичної ролі соціальних інституцій у гендерній соціалізації дітей та підлітків; аналіз стану жіночої освіти та гендерного виховання залежно від розвитку культури тієї чи іншої історичної епохи; вивчення різних підходів до організації спільного та роздільного навчання дітей різної статі; виявлення закономірностей гендерної соціалізації дітей та учнівської молоді у вітчизняній та зарубіжній школі; отримання достовірних наукових знань про закономірності розвитку гендерно-педагогічних теорій; розкриття сутності підходів видатних вітчизняних і зарубіжних педагогів до проблем гендерної соціалізації та статевого виховання дітей і підлітків; ознайомлення з сучасними формами гендерного виховання через їх історичний родовід.

Реалізація мети і завдань гендерної історії педагогіки здійснювалась за допомогою аналізу літературних пам'яток різних часів і різних народів: опису звичаїв і традицій, указів, заборон, опису всеможливих свят та ігор, фольклору, церковних вердиктів, наукових праць, художніх творів тощо. Крім цього, студенти набували умінь та навички з гендерного аналізу творів образотворчого мистецтва, предметів побуту, засобів контрацепції. У своєму дослідженні історії гендерної педагогіки ми спиралися на найновіші публікації, результати відомих і маловідомих антропологічних, історико-соціологічних, гендерно-педагогічних досліджень з цієї проблематики.

Наш університет увійшов до п'яти вишів, у яких було підтримано створення кафедр з гендерних студій за сприяння Програми розвитку ООН в Україні (ПРООН) та Європейського Союзу [8]. Формування гендерних компетенцій майбутніх вчителів та викладачів як ключових життєвих компетенцій згідно вимог Болонського процесу, розробка та реалізація гендерно-освітніх технологій у практику вузу на основі

«педагогічної матриці» української освіти та відповідно до нормативно-правових документів є засадничим у функціонуванні кафедри педагогіки та ґендерної рівності у вузі. Загальною метою діяльності даної кафедри є забезпечення впровадження питань ґендерного підходу у вищу освіту спільно з освітніми закладами регіонального представництва, організаціями громадянського суспільства (ОГС), а також бізнесовими структурами. Спільний проект Євросоюзу із Шведським агентством з питань міжнародної співпраці (Sida) та Програмою рівних можливостей та прав жінок в Україні (ПРООН), спрямований на розвиток інфраструктури центрів з ґендерної освіти молоді та створення кафедр ґендерних студій в академічних установах, надання їм експертної, інформаційної та технічної підтримки щодо формування ґендерної чутливості у студентській молоді тощо. Інституціоналізація в системі підготовки майбутніх фахівців-педагогів передбачає інтегрований та комплексний підхід у діяльності двох підрозділів університету - кафедри педагогіки та науково-дослідного ґендерного Центру як інструментів ефективного впровадження ґендерних підходів в освіту України. Це дозволяє об'єднати зусилля науковців, викладачів вищих навчальних закладів, студентів з метою підвищення їх ґендерної свідомості. У зв'язку з цим планується подальший розвиток ґендерної педагогіки та психології як інноваційних гуманітарних дисциплін у просвітницькій роботі з ґендерної проблематики, організація ґендерного виховання на засадах егалітаризму як втілення ідеї рівних прав і можливостей статей, розширення мережі ґендерних лабораторій при дотичних кафедрах за рахунок впровадження мультидисциплінарного підходу (розробка ґендерних модулів до навчальних програм кафедр психології та педагогіки початкового навчання, практичної психології, історії, географії України, викладання іноземних мов, компаративістики, методики викладання природничих дисциплін, інформаційних технологій та ін.).

Маючи значний досвід у розвитку ґендерного дискурсу у вищій школі (в університеті ґендерні дослідження розпочалися з 1999 року), ми розширили коло питань, яке вимагає своєї розробки і досліджень у зв'язку з декларуванням нового педагогічного напрямку, а саме: *„Суспільство, стать, ґендер“* (біологічне і соціальне у ґендерній соціалізації, наслідки ґендерної асиметрії для розвитку особистості дитини, конструювання технологій впливу соціуму на

індивіда з метою формування певної моделі ґендерної ідентичності, сутність соціальних трансформацій у стосунках статей тощо); *„ґендер і педагогіка“* (ґендерні аспекти історії школи і педагогіки; ґендерний потенціал навчально-виховного процесу, вікові аспекти ґендерної соціалізації, критика ґендерної тенденційності традиційної школи тощо); *„Проблеми впровадження ґендерного підходу в роботу школи і сім'ї“* (методологія і методика ґендерної освіти та виховання, шляхи впровадження ґендерної інновації в навчально-виховний процес освітніх установ і сім'ї тощо); *„Міжстатеві взаємини“* (еволюція ґендерної взаємодії, міжстатєва дружба, кохання, сексуальні стосунки); *„Дошлюбна підготовка учнівської молоді“* (ґендерні проблеми сучасної сім'ї; сексуальна культура в сім'ї; ґендерні особливості подружніх конфліктів, виконання батьківських ролей тощо); *„ґендерний підхід у підготовці вчителів“* (виявлення і подолання ґендерних стереотипів учителів і студентів педвузів, методи і прийоми їх деконструкції і реконструкції).

Серед завдань кафедри педагогіки та ґендерної рівності слід відзначити такі: 1. Розвиток ґендерних компетенцій педагога в контексті реалізації компетентнісної парадигми згідно вимог Болонського процесу, яка орієнтує майбутніх вчителів на впровадження у педагогічну практику ґендерно-чутливого підходу; 2. Подальша інтеграція ґендерного міждисциплінарного підходу у загальноосвітні заклади різного рівня; 3. Апробація ґендерно-освітніх технологій в дисциплінах гуманітарного циклу дошкільної, середньої, вищої та післядипломної освіти (проведення тренінгів, фокус-груп, семінарів, конференцій) з метою виявлення ефективних шляхів формування егалітарної свідомості молоді та зниження ґендерної стереотипізації вчительства; 4. Оперативне поширення серед майбутніх фахівців соціогуманітарної сфери наукової інформації шляхом випуску друкованої продукції (монографій, статей у фахових виданнях, аспірантських та магістерських, дипломних та курсових робіт, конкурсних робіт) тощо; 5. Проведення ґендерної експертизи навчально-виховних матеріалів та створення науково-методичних кейсів з метою організації взаємодії статей на принципах рівних прав та можливостей, формування ґендерної свідомості учнівської та студентської молоді; 6. Проведення кроскультурних досліджень з проблеми ґендеру у зарубіжних країнах та всебічне ознайомлення з їх кращими взірцями дозволить запровадити ґендерно-освітні

технології у національну школу, що сприятиме формуванню ґендерної культури учнівської та студентської молоді в умовах глобалізації.

Діяльність кафедри педагогіки та ґендерної рівності передбачає експертну, технічну та методичну підтримку ґендерно-орієнтованого навчання, а також підготовку студентів, магістрів і аспірантів до дослідження ґендерних проблем у різних сферах суспільного життя; проведення аналітичних, соціальних та статистичних досліджень щодо стану ґендерної ситуації в Україні та її регіонах; забезпечення висвітлення результатів досліджень та заходів у засобах масової інформації для широкої громадськості.

Серед основних напрямків діяльності кафедри слід відзначити такі: ґендерний підхід в педагогічному процесі; аналіз впливу ґендерних стереотипів на педагогічну культуру вчителя; ґендерна ідеологія у вітчизняній гуманістичній педагогічній спадщині (В. Сухомлинський, А. Макаренко, К. Ушинський, Г. Ващенко, С. Русова та ін.); ознайомлення майбутніх вчителів із проблемами ґендерної соціалізації дітей та юнацтва та набуття ними навичок психолого-педагогічного супроводу особистості на різних вікових щаблях її розвитку; ґендерні аспекти підтримки і збереження здоров'я молоді в сучасних екосистемах; ґендерні особливості дошлюбної підготовки учнівської та студентської молоді; ґендерні перспективи лідерства; ґендерний підхід до формування у студентів лідерських якостей керівника в освіті (впровадження постійно діючої акції „ґендер мейнстрімінг”); молодіжна субкультура: ґендерний ракурс; розвиток інфраструктури Школи ґендерної рівності; ґендерні особливості батьківсько-дитячих стосунків; ґендерно-освітні технології: принципи, методичні аспекти та форми їх впровадження та ін. Співпраця із ґендерними Центрами та громадськими організаціями передбачає: розвиток ґендерних перспектив зеленого та сільського туризму (спільно з Управлінням з питань спорту, туризму, сім'ї та молоді ОДА); інтеграцію ґендерної компоненти у сферу малого та середнього бізнесу: перспективи консалтингу (спільно із кафедрою педагогіки та міжнародних відносин Тернопільського національного економічного університету); дослідження ґендерних аспектів нелегальної міграції та торгівлі людьми. Виявлення шляхів подолання насильства у родинах (спільно з ГО «Відродження нації» та Центром соціальних служб для сім'ї та молоді); активізацію діяльності студентського

самоврядування університету із молодіжними громадськими організаціями щодо поєднання ґендерних новацій із духовно-релігійною спадщиною, етнотрадиціями, національною історією, етикою міжкультурної комунікації в регіональному представництві (проведення етнокультурних фестивалів, КВК, фестивалів-конкурсів козацької та стрілецької пісні, фестивалів бойових мистецтв тощо); всебічне представлення громадськості проблеми „На шляху до суспільства ґендерної рівності” (підручники, посібники, монографії, статті, брошури, рекомендації); проведення виїзних семінарів, майстер-класів, ґендерних тренінгів, конкурсів, конференцій та ін.; обмін досвідом з ґендерними центрами на теренах України та за її межами, участь у конференціях, конгресах, симпозіумах тощо.

Ефективність набуття студентами ґендерних компетенцій залежить не лише від їх готовності до адекватного виконання ґендерних ролей в суспільстві, а й від готовності проводити просвітницьку роботу у майбутній професійній діяльності. Тому розробка концептуальних засад формування ґендерної культури молоді, виявлення умов інтегрування ґендерно-чутливого підходу у зміст вищої школи є надзвичайно важливим завданням в контексті сучасної педагогічної парадигми та подальшого розвитку вітчизняної ґендерології на шляху побудови в Україні паритетної демократії.

Література:

1. Вища освіта України і Болонський процес. Навч. пос./За ред. В.Г. Кременя. – Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2004. - 384 с.
2. ґендерні проблеми в умовах глобалізації: українські реалії та перспективи/ за наук. ред. проф. В.П. Кравця. - Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції 19 березня 2010 р. – Тернопіль : ТНПУ, 2010. – 160 с.
3. Говорун Т. В., Кравець В. П., Кікінежді О. М. ґендерна психологія та педагогіка. Навчальна програма // Хрестоматія навчальних програм з проблем ґендерного розвитку. – К.: ПЦ «Фоліант», 2004. – С. 9–43.
4. Грабовська І. ґендерна рівність як проблема конституціоналізму доби української революції 1917-1921 рр.// Безпека життєдіяльності. – №9. - 2006. – С. 44 – 47.
5. Кравець В.П. ґендерна педагогіка: Навч. пос. – Тернопіль: Джура, 2003. - 416 с.
6. Кравець В.П. Історія ґендерної педагогіки: Навч. пос. - Тернопіль: Джура, 2005. - 440 с.
7. Кравець В.П. Історія ґендерної педагогіки. Навч. програма. – Тернопіль: ТНПУ, 2008. - 46 с.
8. Україна-Євросоюз у деталях. ґендерна рівність і права дітей. – № 2(5), червень, 2010 р.